

САША РАДОЈЧИЋ

**ТРГОВАЦ, САКУПЉАЧ И ШАХИСТА
(2. ЈУН 1923)***

1.e4-e5 2.♘c3-♙c5 3.g3-♘c6 4.♙g2-d6 5.♘a4-♙e6
6.♘xc5-dxc5 7.d3-♘f6 8.♘e2-♗d6 9.f4-h5 10.f5-♙d7
11.♙g5-♘h7 12.♙e3-O-O-O 13.♘c3-♘f6 14.♘b5-♗e7
15.c3-c4 16.b4-♘xb4 17.♘xa7+-♙b8 18.cxb4-♗xb4+
19.♙f1-♘g4 20.♙g1-♙a4 21.♗b1-♗a3 22.♗e2-♗xd3
23.h3-♗hd8 24.hxg4-c3 25.♘c6+-♙xc6 26.♙e3-c2
27.♗xc2-♗xe3 28.♙f2-♗c3 0-1

Мизес – Ласкер (1889)

У Поповићевој *Продавници евројској намеџијаја* све се одвијало знатно брже него у већини цариградских трговина, још увек оријенталних, спокојних и тромих, још увек вођених идејом да се посао може и мора ускладити са задовољством, штавише, да посао може да буде извор задовољства. Јер зашто би га иначе човек водио? Зашто би проводио дуге дане и године у настојању да му збирови у рачуноводственим књигама буду што више изнад оне вредности која обележава место где се завршава пуко обезбеђење живота, а почиње чиста добит? На човековом длану постоје линије из којих се као из отворене књиге читају његова природа и судбина. Ту су, код свакога другачије, различите по дужини, дубини и разгранатости, довољно речите за онога ко познаје њихово писмо, линије среће, љубави и живота, али не и линија послова.

Посао, према томе, није судбина; за некога је брига, за другог још горе, мука и невоља. За Источњаке – страст. Без ње би им посао био, као, уосталом, и сав живот, сив и бесмислен.

* Поглавље из рукописа романа *Дечак са Фанара*.

Сушта супротност њиховим тихим, стално у полумрак завијеним дућанима, у којима сте бивали послужени мирисним чајем док се надмећете са власником око коначне цене робе, коју утолико више желите што игра дуже траје и цена вам више није важна, а знате да је тако и са вашим саговорником, да је спреман да вам на крају прода и будзашто. Поповићева продавница је имала велике застакљене излоге према улици, испуњене светлошћу и егземпларима, а на свакој изложеној столици, фотељи, ормару и комоди стајала је јасно видљива цедуља од жућкастог картона, на којој је, црвеним мастилом, крупним цифрама била исписана цена – и око ње није било погађања нити цењкања. Толико и толико, и готово. Без сувишне приче. Без губљења времена.

Новој цариградској елити, официрима и високим државним службеницима, то се допадало, чинило им се да је у духу нове Турске, која ће се, после вековних напора да оружјем покори Европу, сада препустити европским производима и идејама. И почети да цени тачност и брзину, две врлине које људи са Истока обично схватају као заблуде оних са Запада. Јер зашто би трчао, када ћеш ионако стићи тамо где је Свевишњи одредио; само ћеш пребрзо потрошити кораке чији тачан број ти је унапред одређен. Зашто би се бринуо око прецизности својих ствари и послова, када је све што си кадар да постигнеш само бледа сенка вечних, судбинских односа. Западни човек то схвата као лењост и фатализам. Он хоће да судбину укроти рачуном и бројевима – човек са Истока већ унапред зна да је то неоствариви подухват, па се у њега и не упушта. Први се временом и сам претвара у машину сложену из многих делова који, углавном, не увек, међусобно сарађују и та сарадња се може, кад боље, а каткад лошије, контролисати и калкулисати, док је други још увек неиздељен, дакле, цео, недоступан калкулацији, али отворен договору. Када им пође лоше, први се поквари, а други иструли.

Око нечега је, додуше, купац могао да се договара и код Поповића: око врсте дрвета и лака, дезена тапацирунга, величине појединих комада, јер је сав тај европски намештај заправо прављен у двома великим столарским радионицама, ту, одмах иза радње. „Модел” су стизали из Марсела и Напуља, Трста и Беча, мајстори Кипријан и Мурат су их пажљиво расклапали и мерили, и податке записивали у једну велику, у кожу и сребрни оков увезану свеску, на чијим корицама је стајала само реч „Мере”. Та свеска, већ око две трећине испуњена, била је најдрагоценији предмет у радњи. Ноћу је држана под кључем. Газда-Јован Поповић се покаткад шалио говорећи да би без мера пропао, ако не читав свет, а оно сигурно његов крајичак света. Јер све што се код њега производило

и продавало, било је у складу са подацима из свеске, и то или дословно записаних величина, или сразмерно увећаних, односно умањених. Сва тајна ваљане столарије, а и сваког другог заната, уосталом, крије се у правим односима, говорио је, у имању мере. Бити мајстор значи познавати и доследно примењивати одавно утврђена, записана и добро научена правила.

Не може се рећи да баш никада овај уважени специјалиста за намештај није био у искушењу да одступи од канона записаног у „Мерама”. Као млади мајстор, а такви су често, не само када је о занату реч, преки и нестрпљиви, спремни да упуте изазов старим вредностима, неколико пута је храбро одредио величине комада сасвим на своју руку, а резултати су били половични. Негде једноставно није успео, а тамо где јесте – испоставило се да је, и не знајући то, погодио већ познате пропорције. Како је постајао старији, искуснији и, надао се, мудрији, све мање је веровао да је човеку могуће да се такмичи са идеалним, несумњиво од Бога датим мерама. Јер те мере потичу из једног вечног, божанског поретка ствари, непроменљивог и непропадивог, док је овај, наш, свакодневни свет, свет у којем морамо да живимо, који делимо са другим људима, сав у промени, несталан и недовршен, ужурбани вртлог и бујица догађаја и ствари које се некако држе на окупу само још због тога што за свој узор имају онај други свет савршених вредности. Осим тог надсветског, постојао је и један прилично овосветски разлог за одустајање од изазова упућеног мерама: све ређе је газда-Јован радио са столарским алаткама, за тезгом, режући и састављајући делове, а све више само „водио посао” из канцеларија, своје и туђих, подизао зајмове за куповину нових машина и материјала, гледао да редовно плаћа раднике, и то ни превише ни премало него тачно толико да не буду незадовољни и не пређу код другог послодавца, старао се о угледу и чувању радње, састављао пригодне огласе и летке, уговарао веће продаје и ради њих подмићивао војне и државне службенике, чашћавао их, доносио им поклоне, једном речју, био вешт предузетник чији посао, откако је окончан велики рат, постојано расте. Још увек не прави капиталиста већ само газда.

Данас ће продавница и радионице радити само до поднева, и уполсени су слободни да иду кућама, гласила је порука коју је газда-Јован лично саопштио главном продавцу Омеру и мајсторима, а они пренели радницима. Предвече ће се ту окупити Поповићи и њихови најближи сродници, као и увек што чине када их притисне тешка брига, да разговарају и одлуче како да се бриге реше. Последњи такав савет, трећи од почетка века, био је одржан неколико година раније, 1919, на истом овом месту, које се тада

звало, простије и скромније, *Сџоларска радионица*. У њој су и онда мерили и склапали намештај по узору на европски, али продаја није ни издалека ишла добро као што је сада. Питање са којим се суочио савет је, такође, било исто: остати или отићи, наставити какав-такав, навикнут и уходан, још увек не баш потпуно безопасан нити лагодан, али по много чему све бољи живот у Турској, или ризиковати, напустити све, и емигрирати. Тада су решили да остану, а пошто су већ готово сви рођаци били ту, уговорено је неколико послова и бракова. Тако ће можда бити и вечерас.

Поповићи и њихови погрчени рођаци Папаси, били су придошлице, чији су преци, два брата Поп-Теофиловића, из Србије стигли у Цариград и сместили се на Фанару, међу православне, нешто пре Карађорђевог буне. Један брат се касније оженио девојком из старог краја, а други, млађи, узео Гркињу из познате, али материјално упропашћене фанариотске породице. Оба брата су скратила презимена, на српски и грчки начин, и остали су међусобно блиски, и они и њихова деца, и деца њихове деце. У страном свету, лакше се живи, ради и напредује ако крај себе имаш некога свог. Можда је та потреба за заједницом, за окриљем у роду, код њих био остатак негдашњег племенског начина живота, а можда је све то био само исход истинске братске привржености, особине не баш густо распрострањене по Балкану. Било како било са тим, неформални савет, на који су долазиле све одрасле мушке главе из свих сродничких породица, окупљао се у тешким и опасним данима и претресао најважнија питања. Поред Поповића и Папаса, на савет су долазили и људи других презимена, у складу са током година изграђеним породичним везама. Вечерас се ту очекују и два племениташа Лазаревића, најмање по тројица Сима и Влахоја... Оно што савет препоручи, сви су поштовали или барем имали у виду као путоказ за тешке одлуке које се морају донети. Али у скорије време, поделе су постајале дубље и све озбиљније су претиле одржању породице на окупу.

Тако је, рецимо, Јанис Папас, напустивши занат који је наследио од оца, а овај је градио рибарске чамце и у своје време уживао леп углед као мајстор, још пре рата са неким Турцима ушао у велике послове у које је уложио читав свој иметак, па и доста позамљеног новца. Увозили су све што је имало било какве везе са електриком, основали предузеће за постављање струјних инсталација, и за само неколико година се веома обогатили. Ризик се исплатио. Дуго у Цариграду није било дозвољено електрично улично осветљење. Султан Абдулхамид се плашио атентата, а чинило му се да електрицитет има некакве везе са динамитом, посебно откако је чуо да га је измислио неки Тесла, Србин из Угарске.

Том народу кавгација и бунџија се не може веровати, рекао је сав устрептао, замишљајући како и он сам, и његов двор, и читав град, лете у ваздух после експлозије изазване тим новим вештачким муњама. Тек са одласком Абдулхамида са трона отворио се простор за предузетнике какав је био Јанис. Он се касније са млађим братом Димитрисом окренуо другој западњачкој новотарији: аутомобилима. Јанис их је увозио, а брат у своје две радионице, раније коларске, одржавао и поправљао. Упуштао се и у друге послове, махом трговачке, и у раним четрдесетим већ је важио за искусног пословног човека са јаким везама. Део стеченог новца је давао у добротворне сврхе, за јавне кухиње и лечење сиромашних. Редовно је помагао школе, и то тако што је једном годишње уплаћивао новац у ђачке фондове по једне цариградске турске и грчке школе. Откако се заратило са Грцима, уплате су ишле српским (и турским) ђацима. Прошле године је Јанис добио и орден за грађанске заслуге, и свуда га је носио, закачен високо за ревер да се што боље види. Млађи рођаци су се дивили том успеху и завидели Јанису, док су га старији у пола гласа прекоревали што се одрекао рада са дрветом. Јер Поповићи и Папаси су се одувек бавили столаријом, тесањем, прављењем точкова, бачви и буради, градњом чамаца, дрводељством сваке врсте, резбарили су иконостасе и рамове за слике и фотографије, били паркетари, дрвосече и ћумурџије, а запамћено је да је један, још тамо у постојбини, израђивао тамбуре. Ако нешто може да се направи од дрвета, неко од њих ће то умети.

Тај Јанис, дакле, није само напустио породични занат него се у пословима много ослањао на Турке, више него на своје сународнике, и настојао је да изгради слику о себи као пословном човеку за читав град, а не само за мали, стешњени Фанар. Мрштио се на тајну политику фанариота, коју је водила патријаршија. Његова *megali idea* био је успех и углед у овом граду, а не пусти сан о обнови Константинопоља. Једном је рекао да би се и потурчио, ако би му од тога зависили улози које је ставио у игру. А више пута је понављао да је породичном савету потребна глава, неко чија ће реч бити последња, гунђао је и јасно давао до знања да би то требало да буде његова реч.

Али савет није имао ни главешину, ни вођу, а да би се нечија реч чула, и да би се до ње држало, морала је да буде, или бар да остави утисак да је – добро речена и тачно мишљена. Таквом речју су поштовање и утицај заслужила два рођака, која ваљда нису могла да се више разликују један од другог.

Стари Јанко Поповић, или, за најближе рођаке, само Стари, газда-Јованов стриц, висок, кошчат старац са дугачким белим брцима које је сваки час увијао, имао је, и по томе био изузетак у иначе

прилично кратковекој породици, преко осамдесет година, а још остао бистре мисли, усађене дубоко у тло народног духа. Говорио је мало, али све што би рекао звучало је не само истинито него и мудро. Заводљив је био тај његов шкрти језик, и он је то осећао и вешто користио. Знао је да, што мање кажеш, други ће из твојих речи извести више значења, а међу њима ће увек бити и оних која ти иду у прилог.

Јанко је у млађим данима почесто бивао у Србији; о томе шта је тамо тачно радио, никоме није говорио ни словца, али мора да је у питању био неки важан, за државу везан посао, јер је својим Поповићима прибавио српско држављанство. То се у оно време није добијало тек тако.

Пола Фанара га је знало као белог старца што гомила ствари, па је своју уску троспратницу са равним кровом на коме се некада могло седети, пушити и кафенисати, испунио не само намештајем, столарским алаткама и материјалом него и огледалима, порцеланским вазама, кујунцилуком, стаклом, ситним украсима, па и свакодневним употребним предметима, кашикама, тањирима, лонцима, лампама различитих облика, зимском и летњом одећом и обућом, а највише безбројним већим и мањим дрвеним кутијама, у којима је држао ексере, вишкове употребљених летвица и рамова, али и, у највећем броју, своје *колекције* – љуштуре пужева и шкољака, са обале прикупљене облутке необичних облика и боја, сјактаве минерале и прозачне кристале, старе новчиће, разне ситне ископине од метала, камена, печене глине и костију, животињске коже и рогове и шарена перца и гипсане одливке шапа, копита, стопала, и којекакве друге ствари, и свеске у којима су те ствари биле пописане, до те мере испунивши расположиви простор, да си кроз ионако скучене и тесне собе морао да пролазиш све пазећи да нешто не обориш, не преврнеш, не сломиш, и у тој кући је свако, осим њега, лично на слона у стакларској радњи.

Гомилање је типична старачка болест, често изазвана неспособношћу да се било шта баци, јер се, како се остарели људи плаше, тиме одбацује и део успомена, део живота који је на измаку. Код Старог, срећом, та болест се није удружила са другим старачким бољкама. Он није заборављао, нити је постао шкрт. Само је, ето, гомилао ствари. Па и то прихватљиво каналисао у стварање аматерских природњачких збирки. Неки рођак га је једном подсмешљиво питао шта ће му све то што сакупља, има ли од тога бар неку корист, а на то је Стари кратко рекао својим понешто промуклим гласом:

– Не знам – и потом додао: – Али боље је имати него немати. Ако имаш и не затреба, не чини ни штету, али ако затреба, а немаш, е, онда је белај.

То се у породици безброј пута препричавало и, кад год би дошло на ред наравоученије, сви су ћутке климали главама, као да ту мисао чују први пут. И увек би се после приче нашао неко жељан да објашњава, наведе примере, потврди речену мудрост, покаткад и понешто дода, не би ли било занимљивије. И не би му сметало ни ако је јунак приче присутан. Напротив. Поука је ионако већ била измештена из приче о колекцији чија материјална вредност је била, благо речено, непроверена, у животно начело. Боље је имати, био је редовни закључак ове егзегезе, сасвим у складу са побољшаним материјалним и друштвеним статусом породице. Од простих занатлија, чак и обичних абација, током година и деценија, способни и вредни, добро повезани, штедљиви и загрејани за рад, они су постајали мануфактуристи или трговци, упошљавали друге, имали сопствене куће, радње, новац склоњен на страну, били су у стању да школују децу, чак и у иностранству, а неки су своју прилику налазили у служби све слабије турске државе. За те људе у успону, било је, без сумње, боље имати.

– Свакако, боље је, осим ако немаш трн у нози или чмичак на оку – изврну мисао свог деда-стрица Павле Поповић, тек ступио у пунолетство, па му је и било, и није било допуштено да седи међ људима, а ако га већ пуштају да седи, говорили су му да ћути и уозбиљи се, већ једном.

– Мучи тамо, спадало! – тобож се љутио Стари на њега. – До-бићеш ти трновим прутом! Ходи амо!

Младић му приђе, не знајући траје ли још шала или не, а старац га загрли. Волео је унуке свога брата као рођене, Павла посебно. Судбина је хтела да надживи не само своју децу него и двоје унучади. Остала му је још једна унука, удата за неког Грка са којим је отишла у Америку. Ту и тамо би стигле вести оданде, да добро живе, станују у предграђу пуном грчких исељеника запослених по челичанама и ливницама, још немају деце... Зато су ту били унуци његовог брата. Тај је умро рано и оставио за собом само једно дете, сина Јована, данас газда-Јована, угледног мануфактуристу и власника *Продавнице евројској намеџијаја*. Павле је био његов најмлађи, трећи син. Најстарији се звао Марко, а средњи Петар.

– Спадало једно – наставио је Стари. – Амо! Да те видим! Ех, висок си скоро као ја. Још мало па ћеш ме претећи.

– Претекао те је он већ, само нећеш да признаш – досоли неко од родбине, али Стари се направи да није чуо.

– Треба да те женимо. Али прво твоју браћу, прво Марка.

– Ако, деда! Мени се не жури.

Други по ауторитету у савету био је Платон Сима, чија мајка је била из породице Папас. Удала се за Цинцарина Софокла Симу,

управника једног црквеног имања, веома побожног човека. Био јој је то други брак и била је већ у касним тридесетим кад је родила Платона. Тежак порођај, мајка и дете су једва остали живи. То је оставило трајни белег на детету. Платон је остао ситан, танких удова, ружњикав у лицу и са главом која је изгледала превелика за тело. Поврх свега, носио је наочаре са веома дебелим стаклима. Онако низак и глават, левантински маслинасте коже, и са тим наочарима, био је жива карикатура. Али иза неугледне појаве крио се блистави дух! Платон Сима је, без икаквог премца, био најобразованији међу рођацима, школовао се у Немачкој, докторирао права у Лајпцигу, написавши застрашујуће обимну дисертацију о византијском правосуђу, која је остала необјављена. Играо је и шах, прилично добро, и једном се чак нашао на међународном отвореном турниру за првака Бреславе. Почео је успешно, био стално при врху негде до половине турнира и онда, у једној смушеној партији, у свега двадесетак потеза изгубио од новајлије, студента математике Емануела Ласкера, који ће једнога дана постати светски првак. Тај пораз је Платону тешко пао, и вероватно је то био главни разлог због којег је изгубио све преостале партије.

Дуго је покушавао да се бави адвокатуром, у пословном Лајпцигу, у отменом Дрездену, чак и у ханзеатском лучком граду Хамбургу, где су људи отворенији и мање подложни предрасудама, али је ретко налазио клијенте. Немци су мислили да је Јеврејин, а Јевреји знали да није, па су његову канцеларију заобилазили и једни и други. Вратио се у Цариград непосредно пред рат и повремено радио као правни заступник страних, претежно немачких и аустријских фирми. Живео је скромно као овлашћени судски тумач, у ствари, лагано крцкао невелико наследство и проводио дане играјући шах по чајциницама и, с времена на време, превodeћи пословна писма и уговоре. Пошто је био далеко најбољи шахиста у крају, супарницима је често давао предност од фигуре, па и две, или би, окренут леђима табли, играо наслепо партију за партијом. Није био баш омиљен у шаховским круговима: углавном је побеђивао.

За разлику од Старог, Платон Сима је говорио много, и штошта од онога што би рекао било је закопчано и свима осим можда њему самом крајње нејасно, са безбројним уметнутим *ишак*, *међуштим* и *са групе ситране*, али би на крају сваког таквог исцрпљујућег солилоквија, изненадивши слушаоце променом гласа који је наједном постајао јасан и звонак, рекао: *also nun*, дакле, сада, да закључим, и онда у неколико реченица сажео све оно о чему је дотле неразумљиво мрмљао. У тим завршним, сажетим Платоновим реченицама, било је истине колико и у пословицама Старог, само што је та истина била другачије речена, неко би помислио, казана не само

другим речима него и другим језиком. Док су говорили о истим стварима, њихов начин говора се до крајњих могућности разликовао, а опет им је смисао, као неким чудом, испадао близу један другоме. Ретко се дешавало да се Стари и Платон разиђу око неког питања. Али када би се разишли, то би било дубоко и непремостиво. На пример, према обради дрвета је Платон био сасвим равнодушан.

Са том двојицом је, дакле, Јанис Папас имао да се носи вечерас на савету. Сукобиће се три силе, три времена, три света. Стари је долазио из прошлости, из света којег више нема, из бледог, несигурног сећања. Платон однекуд ван времена, идеалан и бес телесан, а Јанис је оличавао будућност. Сва тројица су имала исти задатак: да препоруче рођацима како да се преброди садашњост. А она није изгледала сјајно.

Православни живаљ у Цариграду доживљавао је успоне, и чешће, суноврате, још од пада Константинопоља, како се град тада звао, у турске руке, 1453. године. Оно мало несрећника што је преживело целодневну пљачку и безумно насиље, скупило се на Фанару, делу града који гледа на залив Златни рог. Ту је остало и неколико грчких цркава и једна бугарска, ту столује Васељенски патријарх, ту је касније подигнута и грчка школа, ту се живело још вековима са променљивом срећом, и чинило се да, после Великог рата, долазе бољи дани и за Фанариоте. Али већ 1919. избио је грчко-турски рат на егејским обалама Мале Азије. Ако су се Грци у Смирни и околини некако још и могли надати победи и присаједињењу матици са оне стране мора, за Грке у Цариграду тај рат је био извор нових животних опасности. Свакодневно су страховали да ће некеме пасти на памет да се на њима освети за поразе које су Турци доживљавали од самог почетка сукоба. Ништа озбиљно се још увек није догодило, једним делом и због присуства британског одреда који је држао меку окупацију града, што је значило да је и даље формално на снази била турска власт, а и она подељена на присталице старог поретка и оне који су се борили за нову, модерну државу. Турска је после Великог рата, у којем је била на пораженој страни и изгубила велике делове своје некадашње територије, пролазила кроз крупне и сложене промене. Најважнија, која је покретала и носила све остале, била је то што је од султаната постајала република, али не одједном и не без трвења. И све оно што је тада изнутра раскидало Турску, и сам тај раскид, оличавала је њена престоница, која се пружила са обе стране Босфора, и тако, сама подељена, у исти мах спајала Европу и Азију. Јер што је бивало јасније да је Истанбул предодређен, историјом и географијом, да буде тачка у којој се сусрећу, додирују и прожимају континенти, народи и културе, утолико више су се у њему самом отварале

поделе, и некада мале несугласице у управљању великим царством шириле су се у све опасније сукобе.

Долазак новог и другачијег више није могао да се заустави. Поред промена у високој политици, које су у генералу Мустафи Кемалу, касније названом Оцем Турске, нашле своју водећу фигуру, одигравале су се и безбројне, незадрживе промене у свакодневном животу. Није то било само симболично скидање фесова, није то био само прелазак са арапског на латинично писмо. Мењале су се, у самом језгру, представе о држави и власти, о вери и народности, наслеђене још из средњег века, а све те промене начелних схватања су се преносиле у судбине појединаца и њихово делање. Али старе навике и стари начин живота, иако већ унапред поражене снаге, нису хтеле да одступе без борбе.

Атмосфера у граду је зато стално била напета, и никога не би чудило да Фанар доживи нови погром. Због тога су неки цариградски Грци већ отишли, а други се спремали за емиграцију, прикупљали документа, полако распродавали имовину и опрезно се распитивали за најсигурнији начин да напусте Турску – да ли копном, преко Бугарске, или неким страним бродом, да ли посредством италијанске или америчке амбасаде... Други, који су били у већини, мислили су да је боље да се још неко време стрпе и сачекају исход рата, него да постану избеглице. Можда неће ни бити потребно да се селе. Можда ће, у себи су говорили многи међу њима, али то никоме не би гласно рекли, грчка војска доћи победнички и до Цариграда и обновити некадашње царство на мореузима. Можда ће после пет дугих векова васкрснути Византија. Патријаршија је потајно подгревала те снове. Али од половине 1922. године, ратна срећа се потпуно преокренула и Грци су прво муњевито потиснути до обале, а потом су и њу морали да напусте. Велика турска победа оверена је уговором потписаним наредне године, у Лозани. У оквиру мировног уговора била је предвиђена и размена становништва у милионским размерама: православни хришћани из Анадолије, међу којима је највише било Грка, из Турске селе се у Грчку, и обратно, муслимани из северних делова Грчке премештају се у Турску. Подела није водила много рачуна о посебностима етничког и религијског састава становништва. На пример, пошто је основно мерило била вера, а не нација, споразум је налагао и пресељење анадолских Караманлија, православца који су говорили турским језиком и имали турске обичаје. Грчка, у коју ће на крају отићи, за њих је била страна земља.

То је био разлог окупљања породичног савета у Поповићевој *Продавници евројској намештаја*. Придружити се Грцима и отићи или остати? Хоће ли опште моћи да се остане? И ако се иде

– куда, који је крајњи циљ? Грчка, Румунија, Србија? Или, можда, Америка, ма колико била далеко? Ако се пак остаје – на који начин да се обезбеде животи и имовина?

Поподне је полако одмицало, и рођаци су стизали, бројнији него прошли пут, и улазили у највећу просторију у радњи, испражњену од друге робе сем столова, поређаних у полукруг, и столица. Већ до шест су дошли сви на које се рачунало, па и нека млађарија којима ће ово бити први савет. Жагорили су поздрављајући једни друге и распитујући се за здравље чланова породице и за послове, и неки посматрач са стране не би ни помислио да се то бучно друштво налази пред доношењем тешких одлука. Газда-Јован се спремао да почне, разменио поглед са Јанисом Папасом, климнуо главом и, лупнувши у месингано звоно које је стајало на столу пред њим, устао и плеснуо још два-три пута длановима да се скуп утиша.

– Будите добродошли, поштовани рођаци!

Жагор се полако гасио. Сви су заузели своја места за столовима. Газда-Јованов је био први са леве стране, најближи помоћном улазу у просторију. Иза врата је била његова канцеларија.

– Будите добродошли! Лепо је видети овај скуп. Лепо је и што нас има више него прошли пут. Два младића су стасала, а Бог је дао да нам нико није одонда умро. Дај Боже и надаље тако. Но, да не говорим предуго, на почетку ћемо поздравити једнога госта који доноси важну вест. Рођак Јанис и ја смо мислили да треба да је чујете из прве руке. Јанисе, представи госта.

Окупљени, изненађени овим, поново загламише. О чему је реч? Знаш ли ишта о томе? Какав је то гост? Бука постаде још већа када се Јанис појавио из канцеларије заједно са Турчином, и то не било којим. Гост савета је био нико други до Ахмет-беј, један од првих људи полиције у престоници. Те вечери није носио униформу, али око његовог лика није могло да буде никакве забуне. Био је једини плавокос у просторији. Висок и снажне грађе, личио је на своје словенске (или ће бити германске?) претке. Западњачки одевен, изгледао је европскије од свих тих Грка, Срба и Цинцара, међу којима су неки још увек носили одећу по старом. Онако црномањаста, ситни и шилјати, пре су они оличавали представу о човечанству Истока и Азије него Ахмет.

– Изгледа, неће бити потребно. Поштовани рођаци, молим вас за тишину. Тишину. Хвала. Господар Ахмет ће нам рећи нешто што ће многе изненадити. Молим, изволите.

– Добри вам дан, честити скупе – поздрави их Ахмет на грчком, и потом пређе на турски. Његов снажан глас је надјачавао буку коју је скуп и даље постојано стварао. Док је говорио, пажљиво је

пратио реакције окупљених и брзо одговарао на питања, чак и пре него што би била до краја изречена. – Газда-Јован и Газда-Јанис су ме позвали, и то су добро учинили, да вам пренесем новости и обавестим вас о даљим намерама власти. Ви данас одлучујете да ли идете из земље или остајете. Немојте се вређати, ви само мислите да одлучујете. Да, да, видим да негодујете, али тако је. Одлуке се доносе на другом месту, тамо где седи моћ и власт. А то није овде. Нити у овом граду. Нико овде ни о чему не одлучује. Ни ја, ни ви. Али тамо где треба, одлучено је, мислим да ову вест још нисте чули, да Истанбул и Румелија буду изузети из мировног уговора. Да, да! Нико вас неће на силу селити, можете да останете овде и живите као до сада. Али уз један услов: морате да будете турски држављани и да прихватите Републику Турску као своју једину домовину. Не, не морате мењати веру, у републици вера није више од значаја. Будите само добри поданици, и то је довољно. Понављам, будите спокојни, нико вас нигде не тера. Можете да останете и бавите се и даље својим пословима, као турски држављани. Истанбул је изузет из уговора. Толико.

Пошто је одсечно завршио, Ахмет је тихо разменио још неколико реченица са Јанисом, па га овај испрати напоље, где су га чекала два полицајца у цивилу, са којима је кренуо низ улицу, према луци. Унутра, било је толико гласно, да ни звоно у које је из све снаге лупао газда-Јован, није могло да успостави ред. Галаму је пресекао тек Јанисов повратак. Сви су сместа ућутали и гледали га. Неки са осећањем nelaгоде, други љутито, али нико равнодушно. Јанис је одједном осетио да има моћ, да сада може да обликује мисли скупа, или бар већине окупљених. То треба да искористи.

– Чули сте.

Прилазећи спорим кораком средини просторије и театарно ширећи руке, као да жели да заштитнички загрли све окупљене рођаке, понови:

– Чули сте. Цариград није обухваћен уговором. Нема разлога да бежимо. Све што треба да учинимо је оно што ионако чинимо, јер смо такви људи. Да будемо добри поданици. Да се бавимо својим пословима, да њих гледамо, а не буне нити политику. То је ваљда и малом детету јасно. Није ли?

Скуп му одговори климањем глава и понеким тихим јесте и тако је. Али онда се заори једно:

– Е, па, није! – Стари није намеравао да се лако преда. Јанисова тактика са важним гостом који доноси још важнију вест дала му је почетну предност, али није одлучила исход битке.

– Није тако! Не верујем ја Турчину. Можда и говори истину, али зашто нам је говори, и због чега је говори баш сада? Шта се

иза тога крије? И да не заборавим – рече окренувши се домаћину – на част ти гост, Јоване. Што си га држао у тајности? Стидиш га се – или ти је јако драгоцен?

Газда-Јован не рече ништа, само погну главу. Није сада желео да се исправља.

– Било истина, не било, кажем вам ово: свака птица своје јату лети! Време је да и ми полетимо, да се вратимо. Јесте, дуго смо овде, ту су нам куће и радње, ту смо свикли на живот, некад меден, некад горак. А кажем вам и ово, биће све горчи! Јесте, ту су нам куће, и ствари у њима. Ако одемо, остаћемо без њих. Па шта! Нисмо ми робови ствари! Моју кућу сви знате, ако она није пуна свега као шипак, није ниједна. Па шта! Јесте, ту смо. Али није нам ту домовина. Тамо далеко је она, и чека нас. Стрпљива је, мајчица. Ја сам за одлазак. У Србију.

Тихо мрмљање је показивало да Стари баш и није загрејао савет за свој предлог. Посебно оно о кућама и стварима није требало да помиње. Не слушају га више гоље, надничари и ситне занатлије, већ поседници, озбиљни људи који су нешто стекли у животу, истрајним и тешким радом, и не желе да се тога лише тек тако. Лако је њему, у тим годинама, да се одриче и да хрли завичају. Он би тамо да се упокоји, прошапутао је неко, а нама ваља још живети.

– Немамо сви српске папире – гласно одврати Јанис. – Има их газда-Јован. Да чујемо шта он мисли.

– Мислим – заусти овај хитро као да је једва дочекао питање – да можемо да верујемо ефендији. Да не ломимо преко колена ако није нужда. Најесен женим сина – додао је разлог који ће сви разумети.

– Не мене већ мога брата!

Сви се насмејаше на Павлову упадицу, и од тога се понешто смањила напетост међу окупљенима. Јанису је то ишло у прилог. Да сада скрене разговор на породичне прилике... али не пребрзо.

– А шта ти мислиш, Платоне? – Неприметно, Јанис је преузео вођење скупа и сада је он постављао питања и давао реч.

Платон устаде, видно нерасположен. Обазирао се немирно око себе пре него што је почео.

– Лепо је то што смо малочас чули, како беше, ух, свака птица своје јату. И ја бих, да имам однекуд за то крила, зар не, одмах полетео у висине. Мора да је лепо бити тамо горе, високо изнад земље и мора, и још више изнад сваког људског јада, ух, да, и прљавштине. Свежина, види се надалеко и нашироко. Ипак, ваља мислити где ћу после да слетим? Гледам, вртим се: где ми је гнездо, где нестане јато? Нису на видуку, па зашто сам онда полетео? Небески

Одисеј, да лутам небом као онај што је лутао морем? Или док ме, као Икара, ух, не спржи сунце и збаци ме, убог, доле? Где да слетим, где је јато, где моја домовина? Србија, добро. Грчка, још боље. А најбоље од свега – град Светог цара Константина. Али он је на небесима, као и Јерусалим, зар не, онај истински. Ни да сам жар-птица не бих могао да долетим до њега. Са друге стране, ипак смо ми земна бића и живимо у земаљском граду. Лепо је речено, свака птица своје јату. Али земља вуче доле, не допушта да полетимо. Не, није овај град домовина, али Цинцар ионако нема домовину, и кад крене, неће се нигде скрасити него ће, напротив, вечно да лута. О ономе што је рекао Ахмет-беј, за споразум, причало се по граду ових дана, па је он само потврдио гласине, међутим, да ћемо бити безбедни – па ми то ни уз енглеске патроле нисмо. Али најважније у његовом казивању, то је реч *йоданик*. Сви знамо, видимо, ко боље, ко слабије, да се Турска мења, модернизује, зар не, да постаје република. Што, међутим, значи да ћемо сви без разлике бити њени поданици. Нема више старог *рум милетџа*, ни привилегија, сви смо Турци! Без обзира на то ком богу се молимо. Да ли је то цена безбедности? Ако јесте, она је за мене, ипак, нижа него за већину вас осталих. Или можда није? Како већ на то гледате. Са друге стране, наш Спаситељ је рекао: дај Богу божије, а цару цареву! Дошло је време да се то учини. Дакле, сада, да закључим, остаћу, прво, зато што промене не морају бити лоше, и друго, зато што немам куда да идем. А ко има, нека сам одлучи.

– Добро си то рекао, Платоне – настави Јанис своју узурпацију улоге домаћина. – Добро, и из срца. Свака глава куће нека одлучи. А ко одлучи да остаје и затреба му некаква помоћ, било која, нека се мени обрати. Има ли још ко нешто да каже, или да пређемо на друга питања?

У просторији тајац. Газда-Јован није дизао поглед са површине стола, а Стари се освртао околу, надајући се да ће неко, бар неко, да стане уз њега.

– Добро, ако нема...

– Има! – кликну један млади глас. Био је то Павле Поповић.

– Немој, сине – тихо му рече отац, али то младића није зауставило.

– Имам ја нешто!

– Павле Поповић, има нешто да каже. Ти си, Павле – прекори га Јанис, – први пут на савету. А немаш ни своју породицу. Али добро, нећемо ти забранити. Реци.

– Поштовани рођаци – поче Павле не збуњујући се – пажљиво сам слушао све што је данас речено. И све је тачно.

Међу окупљенима мрмљање.

– А опет, све је погрешно.

Мрмљање прерасте у жагор. Чула су се и два-три узвика: Доста! Прекини! Не терај шегу са нама!

– Да, погрешно! – остаде младић миран. – Јер нико се није дотакао суштине.

– А она је, по теби – подсмевао му се Јанис – шта је?

– Како смо чули, реч *ћоданик*. Јер ако ћемо остати само поданици, који зависе од добре или лоше воље власти, онда је заиста свеједно где ћемо живети. Поданик се окреће тамо где му власт каже. Али грађанин, као у Француској, као у Америци, он има своја права! А тек у Русији! Где цео народ...

Младићеве речи више нису могле да се пробију кроз буру коју су изазвале. Сви су викали, ђипали са столица, махали рукама. Један од браће Лазаревића, који су, упркос српском презимену, убрајани међу старе фанариоте и племените куће, чак су и свој породични грб имали и зато били охоли и према свакоме нарогушени, понављао је *уврега, уврега, ђа зар смо зајџо доццли*, и, онако гојазан, сав засоптао од беса, почео да кашље као да ће се угушити. Они што су седели најближе њему прискочише у помоћ, насуше му воде, један га прописно излупа по плећкама. Како је Лазаревић долазио до даха и смиривао се, тако се и скуп стишавао. Кад је граја колико-толико престала, Јанис подругљиво рече:

– У породици имамо, изгледа, и једног бољшевика. Окани се тога, дечаче, нисмо ми грађа за револуцију.

Обазревши се поново по просторији, Јанис настави:

– Нико више. Добро. Направићемо паузу, Газда-Јован је спремио понуду, мезе слано и слатко. У ствари, уз мезе можемо о пословима, па нема потребе да настављамо савет. Препоруку смо донели.

– Како донели? Коју препоруку? – покуша Стари још једном.

Сада му је одговорио Газда-Јован:

– Да свако одлучи за себе и своје. Ми остајемо. Ти, стриче, како хоћеш, али ми остајемо. Овде смо рођени, и ми, и наши очеви, и наша деца, овде провели живот, радили, стварали, овде је наша домовина.

Старац схвати да је поражен. Гледао је синовца који га је изневерио, погледом више тужним него љутитим.

– Пре Маркове женидбе ни ја нећу никуд. Видећемо после – промрмљао је. Те речи су биле празне, и он је то знао док их је изговарао. Готово је. Куда да иде, у ова несигурна времена, сам човек у његовим годинама! Остаје му да се скупи у неком буцаку где га још колико-толико трпе и праве се да га слушају, да у миру дочека последњи час. Да је бар дошао раније, да га сачува од ове срамоте!

– Хајде, Павле – окрену се младићу. – Помози деди, донеси ми нешто слатко на тањиру, да не устајем. И после да те нешто питам.

Младић се брзо вратио са две баклаве.

Придружио им се и Платон Сима, и одмах се обратио Павлу:

– Тако, дакле, млади рођаче! Грађанин и његова права. Лепо, лепо, ипак вас нечему уче у школи. Или је то кућна лектира? Али како се са тим слаже Русија? Револуција? Бољшевици?

– Револуција ће свима донети слободу и правду – поче Павле, али Платон му брзо одврати:

– Ако ће донети свима, против кога се онда она бори? И како то: из стања крајње неправде и неслободе, јер шта су друго револуције, да буду слобода и правда? Како то може? Размисли. Не бива то тако.

Павле је желео да одговори на ово, али Платон се са последњим речима окренуо и ситним корацама пошао ка једној групи рођака који су се на сав глас нечему смејали.

– Тако, дакле, рођаци! Масни вицеви, претпостављам. Да чујем и ја који.